

Mindig szabad az akarat?

A szabad akarat egy korlátozatlan elmélete

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.18680>

Azok a filozófiai nézetek, melyek elkötelezik magukat a szabad akarat léte mellett, libertáriánus és kompatibilista álláspontokra oszthatók tovább. Míg a kompatibilista tábor szerint a szabad akarat és a determinizmus összeegyeztethető, a libertáriánus elméletek szerint létezik szabad akarat és az nem kompatibilis a fizikai determinizmussal. Abban azonban nincsen egyetértés, hogy pontosan mit is értünk szabadság alatt, mely döntéseink szabadok, és hogy mennyire veszélyesek az új empirikus (például a Libet-típusú) kísérletek a szabadságunkra nézve. A libertáriánus elméleteket két fő táborba tudjuk osztani, indirekt (restriktív) és direkt (nem restriktív) elméletekre. Nem az összes szabad akarat mellett pálcát törő álláspont fér bele ebbe a felosztásba, de a döntő többségük igen – így ebben a rövid cikkben ezt a logikus elválasztást fogom használni (lásd például Bernáth 2021).

A direkt, azaz nem korlátozó álláspont szerint minden döntésünk szabad. Mindegyik egyformán szabad és mindegyik aktuálisan szabad a döntés externális tulajdonságaitól függetlenül (például annak múltjától függetlenül) – nincsen különbség köztük ilyen tekintetben. A restriktív, azaz korlátozó álláspontok szerint azonban nem minden döntésünk szabad externális tulajdonságaitól függetlenül. Inherens tulajdonságait tekintve nem szabad döntéseink között vannak olyanok, amelyek egyáltalán nem szabadok, de olyanok is, melyek szabadságát és morális karakterét az adja, hogy korábbi direkten vagy inherensen szabad döntéseken alapulnak. Ennek egyik leggyakoribb formája, hogy e közvetetten szabad döntések a már kialakult személyiségünkön alapulnak, amelyet viszont mi hoztunk létre korábbi szabad döntéseink segítségével. Ebben az értelemben a korlátozó elméleteknek nem okoz problémát, hogy bizonyos döntéseink nem szabadok pusztán a jelent és a döntés inherens tulajdonságait vizsgálva, hiszen azok korábbi, direkt módon szabad döntésekre vezethetők vissza. Ez a származtatott szabadság adja meg a magyarázatot arra, hogy (a restriktivisták szerint) nem probléma, ha néha „kényszerből” cselekszünk. Habár a kialakult személyiségünk miatt már nem volt lehetőségünk máshogyan dönteni, még mindig bizonyos értelemben szabadnak és morálisan felelősnek tekinthetjük magunkat,

amennyiben a személyiségünk megfelelően visszavezethető direkt értelemben vett szabad döntésekre. Habár eltérések akadnak a különböző restriktív álláspontok között abban, hogy pontosan melyik és milyen típusú döntésünk szabad, ez a gondolat minden restriktív elméletben alapvetés. A korlátozó elméleteket számos jelentős filozófus képviseli, de két nagyon jelentős korlátozó álláspont bontakozik ki Robert Kane (Kane 2007. 5–44; Kane 1999. 217–240) és Peter van Inwagen (van Inwagen 1989) ismert cikkeiben.

Nem minden szabad akarat mellett kardoskodó elmélet fér bele ebbe a felosztásba (Bernáth 2019). A libertáriánus elméletek másik jelentős csoportját a (korlátozó vagy nem korlátozó) döntésközpontú elméleteken kívül a deliberatív nézetek alkotják (Ekstrom 2000). Szerintük szabad akaraton valójában nem a cselekvések végrehajtására irányuló döntések feletti kontrollt értjük, hanem az e döntéseket előkészítő mérlegelési fázis feletti kontrollt. Laura Ekstrom szerint (aki tudomásom szerint az egyetlen részletesen kidolgozott deliberatív elmélet képviselője) a szabad akarat lényege az afölött élvezett kontroll, hogy a cselekvő mit ítél meg jónak. Természetesen ebben az esetben a szabadság nem a döntés pillanatában keresendő, hanem jóval előbb, azokban a pillanatokban, amikor meghatározzuk azokat a szabályokat és preferenciákat, amelyek alapján későbbi döntéseinket meghozzuk. Nemcsak arról döntünk tehát, hogy mi lenne kívánatos egy adott pillanatban, hanem arról is, hogy mit tartunk jónak *általában véve*.

Ebben a cikkben amellet fogok érvelni, hogy az indirekt, korlátozó elméletekkel több komoly probléma is van, ezért érdemes a direkt, nem korlátozó elméletet választanunk a libertáriánus álláspontok közül. A restriktivizmus öt jelentős problémáját fogom kiemelni, melyek szemléletesen mutatják meg az ilyen elméletek hibáit. Ezek után, azt gondolom, jól látható lesz, hogy miért nehezen tarthatóak a korlátozó álláspontok. Természetesen minden filozófus elmélete más és más, de úgy tűnik, az összes restriktivista elmélet találkozik bizonyos pontokon ezen öt gyengeség valamelyikével, ezért érdemes nem-korlátozó álláspontot képviselniük mindazoknak, akik a szabad akarat libertáriánus megközelítését fogadják el.

I. A VISSZAVEZETÉS

A fent vázolt származtatott szabadsággal és morális felelősséggel akad néhány alapvető probléma. Talán a legkézenfekvőbb ellenvetés abból ered, hogy nem világos, mi alapozná meg helyesen az ilyen döntések morális felelősségét. Nem mindig egyértelmű ugyanis, hogy egyáltalán származtathatunk felelősséget régi cselekvésekből a mostaniakra. Könnyen előfordulhat többek között, hogy a cselekvő nem láthatta előre, hogy a jelen döntései milyen módon alakítják majd a jövőt és a személyiségét. A restriktivizmus szerint akkor lehetséges valakit

felelősségre vonni egy elkerülhetetlen cselekvésért, ha volt valamilyen korábbi cselekvés, amelyet elkerülhetett volna, de mellette döntött. A helyzet azonban sokszor sokkal bonyolultabb ennél. Illusztráljuk ezt egy példával.

Tegyük fel, hogy Jeff egy bunkó (sic! – az eredeti szövegben „jerk”) közpemenedzser, aki feltűnően kellemetlen stílusban küldi el az alkalmazottakat egy cégtől (Vargas 2005. 275–276). Jeffnek mindez nem tűnik fel, hiszen van egy kialakult személyisége (bunkó) – vagyis igen érzéketlen szociálisan nehéz helyzetekre, nem igazán törődik mások érzéseivel stb. Ezek mellett tegyük fel, hogy Jeffnek ebben a pillanatban nincsen lehetősége máshogy dönteni, mint ilyen módon elküldeni az alkalmazottakat. Mindezek ellenére a korlátozó álláspont szerint Jeff ebben az adott döntésben is morálisan felelős. Miért? Azért, mert Jeff bunkósága korábbi döntéseiből fakad, amelyek ilyenre formálták személyiségét, és amelyek során igenis volt lehetősége máshogy dönteni, két valódi alternatíva közül választani. Vargas ezt a gondolatot visszavezetésnek (*tracing*) nevezi, hiszen a jelenben található jellemzői alapján egy egyébként nem szabad döntést egy olyan korábbi pillanatig próbáljuk visszavezetni, ahol a cselekvőnek még biztosan volt direkt értelemben véve szabad döntési képessége, amely döntés megalapozhatja a későbbi döntésért viselt morális felelősséget is.

Ezzel a nézettel azonban van egy komoly probléma. Tipikusan akkor szoktunk valakit felelősnek tartani a tetteiért, ha tudta (legalább részben) vagy tudhatta volna, hogy mi fog következni a döntéséből. Egyetértek Vargassal abban, hogy a morális felelősség visszavezetése egy korábbi helyzetre (és így a korlátozó libertarianizmus) ezen a ponton komoly kudarcot vall. A helyzet ugyanis a következő: Jeff nem tudta (és nem is tudhatta), hogy bizonyos korábbi döntései olyanná formálják majd, hogy olyannyira bunkóvá válik, hogy nem is lesz képes egyes helyzetekben másképpen cselekedni, mint bunkó módon. Ezer és egy oka lehet annak, amiért bizonyos döntéseket meghozott a múltban (például imponálni akart valakinek, vagy nem engedhette meg magának, hogy érzékeny legyen bizonyos helyzetekben stb.), melyek bunkó személyiséggé alakították a jelenben. Ám joggal feltételezhetjük, hogy évtizedekkel ezelőtt Jeff nem tudhatta, hogy bizonyos döntései ilyen személyiséghez vezetnek. Egyrészt nem is világos, hogy pontosan mely döntései tették ilyenre, másrészt ez egy beláthatatlanul hosszú idő egy ember életében. Jeff tehát biztosan nem tudhatta, hogy néhány ártatlannak tűnő döntés őt bunkóvá teszi, és hogy ez ahhoz fog vezetni, hogy húsz évvel később fájdalmas módon küld el alkalmazottakat. Mivel Jeff nem tudhatta, hogy döntései mihez vezetnek majd a jövőben, így nem is lehet morálisan felelős ezekért a későbbi következményekért, köztük azokért a már elkerülhetetlenül bunkó döntésekért, amelyek a korábbi bunkó döntések miatt következtek be. Ha pedig ez így van, akkor joggal feltételezzük, hogy az a döntés, amely inherensen, azaz direkt módon nem szabad, az *simpliciter* sem szabad – és pont. Vagyis nem szabad még származtatottan sem, és a cselekvő sem felelős érte morálisan.

II. A SZABAD DÖNTÉSEINK SZÁMÁNAK CSÖKKENÉSE ÉS MÁS KÖZVETLEN KÖVETKEZMÉNYEK

A korlátozó elméletek szinte mindegyike egyetért abban, hogy aktuálisan szabad döntéseink száma csökkenő tendenciát mutat, ahogy idősödünk. Ez a restriktivista számára teljesen logikusnak tűnik, hiszen minél inkább kialakult személyiséggel rendelkezünk, minél több helyzetet tapasztaltunk már meg, annál kevesebb olyan helyzet van, ahol rendelkezünk direkt módon szabad akaratral, ahol aktuálisan választhatunk két alternatíva között. Ez természetesen nem jelent normatív értelemben különösebb gondot a restriktivista elméletek híveinek, hiszen szerintük azok a döntéseink is szabadok és azokért is morálisan felelősek vagyunk, melyek a már kialakult személyiségünkön alapulnak. Ám a tézis, hogy életünk során a valóban szabad döntéseink száma folyamatosan csökken, önmagában kontrainuitív és nehezen elfogadható.

A restriktivizmusnak azért van szüksége erre a gondolatra, mert az elmélet egyik fő motivációja, hogy akkor is szabadok vagyunk, és akkor is tulajdonítható morális felelősség a döntéseinknek, ha azokat különböző, az egyén szintjén már megszilárdult pszichológiai törvények vezérlik. Fontos megjegyezni: talán unortodox módon használom itt a törvény szót, mert az *egyén szintjén* megszilárdult pszichológiai kondíciókat értem alatta, amelyek nem tesznek lehetővé számára más cselekvési lehetőséget. Ezek a kondíciók elveszik a lehetőséget a másképpen cselekvéstől, azaz miattuk nincs lehetőségünk máshogy dönteni, mint ahogy éppenséggel döntöttünk. Mivel azonban a korlátozó elméletek hívei fenn szeretnék tartani, hogy (1) ezekben az esetekben is morálisan felelősek vagyunk, és (2) hogy a morális felelősséghez szükség van elágazásos értelemben vett szabad akaratra (például Kane 2007. 23–25), ezért nem marad más lehetőségünk, mint visszavezetni a direkt módon nem szabad döntéseinket korábbiakra, amelyek ilyen értelemben szabadok.

A restriktivista szerzők tehát jellemzően úgy gondolják (van Inwagen 1989, Dennett 1984), hogy ezek a pszichológiai törvények abban az értelemben kényszerítenek, hogy nincs lehetőségünk máshogy dönteni, mint ahogy éppenséggel döntöttünk. Hasonlóan, mint ahogy a determinizmus kötne bennünket – azaz teljességgel lehetetlen ilyen helyzetben direkt értelemben vett szabadságot gyakorolni. Ezek a törvények pedig egyre gyakoribbak, ahogy egyre több helyzettel találkozunk, ahogy egyre jobban kialakul a személyiségünk. Egyre több cselekvési algoritmus alakul ki bennünk egyre több helyzetre vonatkozóan, melyek egyszerűen lefutnak, ha az adott szituációban találjuk magunkat. Úgy gondolom, hogy a restriktivista szerzők ugyan nem azt állítják fókuszba, hogy csökken a szabad döntéseink száma, ahogy idősödünk, azonban úgy tűnik, ha elfogadjuk, hogy a pszichológiai törvényszerűségek kényszerítenek bennünket, akkor az elméleti keret szerint ennek bekövetkezése igencsak valószínű. Hi-

szen egy átlagos életben nagyon sok olyan döntési helyzet adódik, melyekkel (vagy nagyon hasonlókkal) már találkoztunk korábban.

Logikusnak tűnne, ha a restriktivista szerző úgy érvelne, hogy a csökkenés nem trendszerű, és egy pontig igenis több szabadsággal rendelkezünk, mint gyermekkorunkban. Lehetne azt mondani, hogy nagyjából olyan módon oszlanak el a szabad döntéseink az életünk során, mint egy Gauss-görbe. Először kevesebb ténylegesen szabad döntésünk van, aztán egyre több, majd a tetőzés elérése után már egyre kevesebb. Ha azt gondoljuk, a szabad döntések meghozatalához szükség van arra, hogy kevés szilárd pszichológiai törvénnyel és nagymértékű mentális kapacitással rendelkezzen a személy, az egy tartható álláspont – bár természetesen nem olyan, ami ellen ne lehetne érvelni. Ám még ha (és ezt nem muszáj elfogadnunk) igaz is, hogy a szabadságunk haranggörbéhez hasonlatos módon oszlik el egész életünket tekintve, mindenképpen számot kell adnunk a gyermekkorunkban történt döntések következményeiről. Legalább néhány későbbi döntés biztosan ezekből következik majd. Azonban ez igen komoly problémának mutatkozik a restriktivizmus számára. Hogyan alapozhatják meg a gyerekkori döntéseink, amelyek mindenféle komolyabb mérlegelés nélkül történtek, a későbbi nem szabad döntéseink morális karakterét? Most nemcsak arról van szó, hogy nem volt látható előre, hogyan fog a személyiségünk alakulni, ahogy az első ellenérv megmutatta, hanem arról is, hogy ebben az esetben egy olyan tudatállapot alakítaná jelentősen a személyiségünket (és így meghatározná a legtöbb későbbi döntésünk morális karakterét), melyben még képtelenek voltunk a komoly mérlegelésre és önálló döntések meghozatalára. Gyerekkorban a tudatosságunk és ítélőképességünk egészen biztosan csökevényes állapotban van egy felnőtt emberéhez képest. Így a morális felelősség tulajdonításában biztosan nem segít, ha gyerekkori vagy fiatalkori döntésekre vezetjük vissza a jelen pillanat nem szabad döntéseit. Erre talán azt mondhatná egy restriktivista szerző, hogy nem ez a helyzet, mert a gyerekkori döntések, még ha szabadok is, nem határozzák meg komolyabban a későbbi döntések morális karakterét. A gyermek egyszerűen olyanokról dönt, hogy a csoki- vagy a vaníliafagyit válassza a sarki fagyizóban. Ezzel azonban egyáltalán nem értek egyet. Még ha ignoráljuk is azt a tényt, hogy gyermekkorunkban rendelkezünk a legkevesebb megkövült pszichológiai törvénnyel (hiszen szinte minden helyzet új), és elhisszük a restriktivistának, hogy ettől függetlenül nem ebben a korban vagyunk leginkább szabadok, ez a leegyszerűsítő nézet egészen biztosan nem igaz és ráadásul *ad hoc* megoldás is. Egyrészt a gyermekeknek számtalanszor kell szembenézniük kirekesztéssel, bántalmazással, veszteséggel, komoly pszichológiai kérdésekkel. Sőt, bizonyos értelemben a gyerekek sokszor kegyetlenebb csoportdinamikákat alkalmaznak, mint a felnőttek, akik már hatékonyabban elnyomják az ösztöneiket, vagy a szociológiai fejlődésnek köszönhetően kikerülik ezeket. Ezekben a helyzetekben pedig a gyerekeknek óhatatlanul dönteniük kell valahogy, reagálniuk kell. Ha pedig igaza van a restriktivistáknak abban,

hogy a már meghozott döntések alakítják a személyiségünket, és kevesebb szabadsággal rendelkezünk miattuk a jövőben, akkor ezek a döntések nagyon is beillenek ebbe a kategóriába. Tehát vagy azt kell állítaniuk, hogy ezek a komoly döntések mégsem kötnek minket a jövőben (de akkor miért kötne bármelyik másik?), vagy azt, hogy a gyermekkorban meghozott szabad döntésekre visszavezethetők bizonyos felnőttkori morális döntéseink.

Továbbá, ami talán még fontosabb a pszichológiai törvények kapcsán: nem feltételezhetjük logikusan, hogy csak a teljesen egyformának tűnő döntések következnek egymásból. Egy döntési kategória biztosan nem csak teljesen ugyanolyan döntésekből áll, főleg, ha megvizsgáljuk minden egyes döntés apró részleteit és lépéseit. Így nem kell feltétlenül az Amerikai Egyesült Államok sorsáról döntenünk gyermekkorunkban ahhoz, hogy valamilyen hasonló horderejű döntés gyermekkori döntésekből következzen felnőtt korunkban. Természetesen nem azt állítom, hogy az, hogy vanília- vagy csokifagyit választunk gyermekkorunkban, meghatározza egy atomháború kitörését (habár erre is van egy halvány esély valamilyen nyakatekert oksági láncban), hanem hogy bizonyos rész kérdések nagyon is relevánsak lesznek későbbi döntésekben. Például az, hogy hogyan reagál egy gyermek a társai bántalmazására vagy arra, hogy kiközösítik, ha a restriktivizmus igaz, *egészen biztosan* szerepet játszik majd későbbi döntéseiben, melyek aztán befolyásolják a még későbbieket. Hiszen törvények és algoritmusok alakulnak ki, és így bizonyos helyzetek a jövőben már nem lesznek teljesen újak. Így pedig, még ha el is szeretné ezt kerülni az elmélet, a visszavezetési lánc elér egészen a gyerekkori szabad döntésekig. Ez pedig nagyon problémás a direkt értelemben véve nem szabad döntések morális karakterének értékelésekor. Úgy látom, ez alól nincs kibúvó a restriktivista számára, és vagy azt kell állítania, hogy nem minden szabad döntésünk köt a későbbiekben annak ellenére, hogy minden kontextuális hasonlóság adott ehhez, vagy azt, hogy a gyermekkorban meghozott döntések egyáltalán nem szabadok annak ellenére, hogy ekkor még szinte egyáltalán nem kötnek megszilárdult pszichológiai algoritmusok. Mindkét megoldás teljesen *ad hoc* jellegűnek tűnik.

Eleve kérdéses az a nézet, hogy a szabad döntéseink haranggörbe-szerűen oszlanak el életünk során. Ha olyan pszichológiai összefüggéseket feltételezünk, melyek alapján a későbbiekben már alternatív lehetőségek nélkül cselekszünk, akkor nem világos, hogyan alakulhatna ki a szabad döntéseinknek egy ilyen eloszlása. Evolúciós és pszichológiai szempontból is logikus, hogy ha léteznek ilyen törvények, azok egyre gyakoribbak és egyre inkább mechanisztikusan kötnek minket, minél több ismert helyzettel találkoztunk már. Ahogy az előző bekezdésben is írtam, a döntéseink sokféleképpen szárazhatók szét. Elég, hogy döntéseink adott fázisai bizonyos értelemben hasonlítsanak egymásra ahhoz, hogy azt mondhassuk, már találkoztunk ilyen típusú döntéssel korábban. A restriktivista szerint sincs szükség a döntési helyzet teljes és tökéletes megismétléséhez ahhoz, hogy egy döntés kötött legyen – mivel, ha szükség lenne,

akkor mindig, minden döntésünk szabad lenne, hiszen nincsen két tökéletesen egyforma döntés. Ám ha a restriktivizmusnak igaza van abban, hogy későbbi helyzetekben a korábbi döntéseink képesek minket meghatározni, nekem pedig igazam van abban, hogy a döntéshozásra vonatkozó egyéni törvényszerűségek csak sokasodhatnak az idő előrehaladtával, akkor a fentiek alapján nem látom, hogyan növekedhetne a szabad döntések száma fiatal felnőtt korunkig, és miért pont addig növekedne ez a szám. Érvelhetne úgy valaki, hogy a mentális kapacitásunk és a pszichológiai kötöttségeink egyenlete éppen azt adja ki, hogy a szabad döntéseink eloszlása ilyen alakú, azonban ez konkrét számokra való hivatkozás nélkül (ami természetesen lehetetlen) kissé légből kapott megoldásnak tűnik, ami csak azért született, hogy kivédje a restriktivizmus nagyobb hibáit.

Ám fogadjuk el, hogy a restriktivista elméletnek igaza van ebben az eloszlásban. Annyi bizonyos, hogy egy pont után csökkenni kezd a ténylegesen szabad döntéseink száma. Ez pedig szintén nagyon komoly probléma. A legtöbb restriktivista szerző nem állítja azt, hogy lesz egy pont az életünkben, amikor már nincsenek szabad döntéseink, de a csökkenés gondolata így is problémás, és filozófiailag megkérdőjelezhető helyzetekhez vezet. Tételezzünk fel egy meglehetősen sarkos helyzetet, amikor képzeletbeli főhősünkkel majdnem minden nap ugyanaz történik, és nem is történhet más. Robinson egy távoli szigeten született a Csendes-óceán közepén. Szülei hamar meghaltak, és azóta semmilyen emberi kapcsolata nincsen. Arra megtanították, hogy hogyan éljen túl, amit hamar el is sajátított. Robinson cselekvései nagyon hasonlóak nap mint nap. Horgászik, ivóvizet készít magának, napozik, néha gyümölcsöt keres, néha pedig az ehhez szükséges tárgyakat készíti el. A restriktivista elmélet szerint Robinsonnak már viszonylag régen nincsenek szabad döntései, hiszen minden aktivitása hasonló és már régóta ugyanolyan. Valószínűleg régen kialakultak azok a törvényszerűségek, melyek kötik, és nem érik teljesen új ingerek, döntési helyzetek. Azonban joggal feltételezzük, hogy Robinson nem érzi magát determináltnak. Nem érzi magát pszichológiai nem szabadnak. Valószínűleg a döntéseinek fenomenológiája éppen olyan, mint fiatal korában, vagy mint bármelyikünké. Néha úgy gondolja, szeretne elmenni horgászni, és e szerint cselekszik, néha pedig nincs kedve semmihez, csak napozni és nézni a madarakat, ekkor pedig e szerint tesz. Nincsen okunk feltételezni, hogy mentális élete másképpen működik, mint a miénk. Ennek ellenére Robinsonnak teljesen hibás képe van saját magával, a saját döntéseivel kapcsolatban. Nem járunk azonban mi is többé vagy kevésbé Robinson cipőjében? A legtöbb ember huzamosabb ideig él hasonló, szürke hétköznapiakban. Ugyanazt a munkát végzi, ugyanabban az időben, ugyanabba a boltba megy, ugyanazt issza, és még sorolhatnánk. Mégis úgy látszik, a legtöbb ember nem érzi magát determináltnak, minden ilyen döntésében kötöttek a mindennapok során – legalábbis abban az értelemben biztos nem, amit a filozófusok értenek determinizmus vagy „nem tehetett

volna másképpen” alatt. A fenomenológia nagyon fontos a szabad akaratról folytatott filozófiai diskurzus egészében. Ebből a példából azonban az következik, hogy vagy az emberek döntő többsége *téved* abban, hogy mit érez a szabadsággal kapcsolatban, vagy pedig a restriktivista álláspont nem helyes.

Akár Robinson helyzetében érezzük magunkat, akár nem, annyi bizonyos, hogy az emberek általában nem érzik úgy, hogy a szabadságuk szépen lassan elveszne vagy származtatottá válna életük során, azt pedig különösen nem, hogy egy pont után már főként gépiesen cselekszenek, pedig bizonyos filozófusok szerint ez következik a restriktivizmusból (Houranszki 2011). Továbbá, ha a szabad akarat létezik (és ezt most feltételezzük mind a korlátozó, mind a nem korlátozó álláspont esetében), és van bármilyen előnye biológiailag vagy evolúciós pszichológiai szempontból, akkor szintén nagyon furcsa, hogy csökken a gyakorlásának képessége felnőtkorban, az idő előrehaladtával. Ha az akarat szabadsága nagyon fontos volt valamikor fiatalabb korban, és az organizmus óriási energiát áldozott arra, hogy meghozzon egy döntést, valószínűleg ez a tulajdonság hasonlóan fontos lesz idősebb korban is. Ezen a ponton pedig ismét szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy két döntés sosem *pontosan* egyforma. Emiatt nem lehet legyinteni erre a felvetésre azzal, hogy a későbbi döntés már nem olyan fontos, hiszen egyszer már átgondoltuk a lehetséges kimeneteket és meghoztuk a döntést. Íme egy példa: valamikor tizenhét éves koromban elhatároztam, hogy mindennap venni fogok egy 330 milliliteres dobozos kólát. Nem volt ez olyan könnyű döntés, mint amilyennek tűnik. Figyelembe vettem az árat, az ízt, az elérhetőséget, a mennyiséget, a doboz visszazárhatóságával kapcsolatos aggályokat, és még sok más paramétert is. Azóta rengetegszer vettem kólát, igaz, később kicsit kevesebb mögöttes megfontolással. A restriktivista azt mondhatja, hogy ez természetes, hiszen a későbbi kólavásárlásaim már nem szabadok, csupán az eredeti szabad döntésre vezethetők vissza. Tegyük fel azonban, hogy szépen lassan változni kezdtek a körülmények. Egészen kis lépésekben elkezdett romlani a fogzománcom, és a piaci árak úgy alakultak, hogy a kóla ára jobban emelkedett más rivális üdítőkhöz viszonyítva. Végül eljutottam oda, hogy egyik nap másik üdítőt választottam a boltban. Miként elemezhető ez a döntés restriktivista perspektívából? Hogyan változtathattam meg ezt a korábbi egyszerű döntésemet? Hiszen ez tipikusan olyan helyzet, mely iskolapéldája a korlátozó elméletek „kötött”, szinte robotikus döntéseinek. Valószínűleg azt mondaná a restriktivista szerző, hogy azért változtattam meg korábbi döntésemet, mert egyszer csak *új körülmények* álltak fenn. Egyre inkább tudatában lettem a kólafogyasztás hátrányainak, szemben azzal a pozitívummal, amit e vágyam kielégítése jelentett. Ráadásul ez ebben a példában mind a külső, mind a belső, pszichológiai kontextus szempontjából igaz, így tehát ezek az *új körülmények* okozták, hogy ismét képes voltam szabadon dönteni. Azonban ez a válasz súlyos következményeket von maga után. Az említett helyzet ugyanis nem egy teljesen új típusú döntés, még csak drasztikusan más körülmények sem álltak fenn,

éppen csak kissé, de trendszerűen változni kezdtek a meglévő körülmények. Nem arról van tehát szó, hogy egyszer csak berobbant valami drasztikusan új körülmény – épp ellenkezőleg, napról napra nem is értelmezhető ez a változás. Úgy gondolom, a döntést valójában azért tudtam felülrni, mert folyamatosan monitoroztam ezeket az apró, trendszerű kontextuális változásokat. A fő probléma tehát, melyet a gondolatkísérlet kidomborít, a tipizálhatóságból fakad. Ha valaki elfogadja, hogy az „üdítőválasztás tegnap” és az „üdítőválasztás ma” igenis két különböző típusú helyzet, abból az következik, hogy szinte minden új döntés egy új típusú helyzet, a helyzetek nem tipizálhatók. Két döntés sosem lesz egyforma abban az értelemben, hogy minden körülmény pontosan meg egyezik, minden apró kontextuális részlet egyforma. Minden döntés kissé más, minden kontextus kissé más. A folyamatos monitorozás, megfigyelés, melynek segítségével képes voltam máshogyan dönteni, pedig éppen azt jelzi, hogy mivel folyton jelen vannak ezek a minimális, de trendszerű változások, folyton ébernek kell lennem, hogy bármikor megváltoztathassam a korábbi döntéseim. Amikor pedig ezt nem teszem meg, az nem azért van, mert aktuálisan nem vagyok szabad, hanem azért, mert nem tartom racionálisnak a változtatást, figyelembe véve az aktuális körülményeket.

Ezek után a restriktivista előtt két út áll. Egyrészt állíthatja, hogy valójában ez a későbbi döntésem sem volt szabad, mert túlságosan hasonlít más, korábbi döntéseimre. Nem tudom, hogyan lehetne komolyan venni ezt a választ, de ha mégis igaza lenne, akkor tényleg egy döntésünk sem szabad, hiszen mindegyikben van valamennyi hasonló elem. Másrészt viszont, ha azt állítja, hogy ez a döntésem tényleg szabad volt, mert ez egy más kontextusban, új körülmények által létrejött döntés, akkor könnyen beláthatjuk, hogy *mindegyik* döntésünk különböző, hiszen apró változásokat tekintve *sosem* lesz teljesen ugyanaz a kontextus. Ebben az esetben viszont a tipizálás nem lehetséges, mindegyik döntésünk szabad, tehát nincs értelme a korlátozó álláspontnak.

III. DÖNTÉSEINK NEM TÚNNEK ILYENNEK

Ám nem csak a már említett két probléma okoz nehézséget az indirekt, korlátozó álláspontnak. Nemcsak hogy nem érezzük, hogy életünk előrehaladtával egyre kevesebb szabad döntésünk lenne, de azt állítom, a szabad és nem szabad döntéseink között (feltéve, hogy vannak ilyenek) sem érezzük a különbséget. Belülről nézve minden döntésünk egyformának tűnik, és nem érezzük, hogy például egy szupermarketben vásárolva hányszor döntünk szabadon, és hányszor nem. Egyformán szabadnak éljük meg a kis, hétköznapi döntéseinket és a nagyobbakat egyaránt. Nem érzünk különbséget két – állítólag nagyban különböző – döntéstípus között (úgy biztosan nem, ami jól illeszkedne a korlátozó állásponthoz), sem azt, hogy a szabad döntések száma idővel csökkenne.

Akad egy viszonylag magától értetődő ellenvetés az előző bekezdéssel kapcsolatban. Úgy lehetne érvelni, hogy természetesen nem igaz az, hogy egyformának éljük meg a döntéseinket, hiszen vannak sokkal könnyebb és sokkal nehezebb döntések. Senki nem gondolná, hogy egyforma súlyú döntés megvenni egy üveg Marmite-ot, vagy háborúba menni a haza védelméért. Így tehát – érvelhetne a restriktivista szerző (például Kane–Pereboom–Vargas 2007. 5–44; van Inwagen 1989) – van egy nyilvánvaló különbség a döntéseink között a súlyuk tekintetében, és természetesen azok a szabadok, melyek nehezebbek, több mérlegelést igényelnek. Nem igaz tehát, hogy minden döntésünk egyformának tűnik, hogy nem érezzük a különbséget szabad és nem szabad döntéseink között.

A fenti gondolattal azonban akad egy probléma. Nem azt állítom, hogy döntéseink egyformán *komplexek*, hanem azt, hogy egyformán *szabadnak tűnnek*. Természetesen minden döntésünk komplexitása más és más, szinte nem létezik két egyforma súlyú döntés. Az is igaz, hogy emiatt nagyon más érzés meghozni egy súlytalan és egy nagyon komoly következményekkel járó döntést. Nem érvelnék ez ellen, és nincs is rá szükség. Különböző súlyú döntések, különböző komplexitással különbözőnek tűnnek, ez egészen biztosan igaz. Azonban van bennük valami közös. Úgy érvelek, hogy az eltérő komplexitástól függetlenül mindegyik egyformán szabadnak tűnik. Mit értek ez alatt?

Azt, hogy a döntéseink fenomenológiai magja egyformának tűnik minden döntés esetében. Minden döntésünk alapja nagyon hasonlóan tűnik a következő három értelemben: (A) Úgy érezzük, hogy a döntés belőlünk fakad. (B) Úgy érezzük, hogy lett volna lehetőségünk máshogy dönteni, vagy legalább megvívótzni azt. Nem érzünk metafizikai zártságot. (C) A döntéseink hasonló döntési mechanizmus alapján mennek végbe.

Ez a tulajdonságegyüttes pedig adott minden egyes döntésünkknél. Annál is, hogy milyen gyümölcsöt vásárolunk, és annál is, hogy indítunk-e szabadsággharcot. A valódi különbség ezek között a döntések között pusztán a komplexitás foka. Teljesen más mértékű kognitív erőfeszítés szükséges az előbbi és utóbbi példához, ám valójában mindkét esetben ugyanaz történik. Ugyanúgy dönthetünk volna máshogy, ugyanúgy azt érezzük, hogy a döntés belőlünk fakad, és ugyanolyan mechanizmus alapján történik a döntés. Az óriási különbség a *komplexitás* fokában rejlik.

A mechanizmus tehát mindig ugyanaz, melyet nagy vonalakban így írhatunk le: (1) Adott egy probléma egynél több döntési kimenettel. (2) Számba vesszük és átgondoljuk a döntései lehetőségeket és kimeneteket. (3) Átgondoljuk, melyik számunkra a legmegfelelőbb, legönazonosabb. (4) Kiválasztjuk a nekünk tetsző kimenetet, majd aszerint cselekszünk. Abban az értelemben nincsen különbség a döntéseink között, hogy mindegyik eszerint működik, ez alapján érezzük őket hasonlóknak, sőt egyáltalán ez alapján tudjuk, hogy döntési helyzetéről van szó. Természetesen óriási különbségek lehetnek abban, hogy mennyi idő átgondolni az összes kimenetelt, és abban is, hogy ezeknek milyen

súlyú hatásai lehetnek az életünkre nézve. Egyetértek tehát a restriktivista szerzőkkel abban, hogy nem minden döntésünk tűnik teljesen *egyformának*. Ebből azonban elhibázott következtetés azt levonni, hogy a szabadság foka más. Azt gondolom, minden döntésünk magja egyformán szabadnak tűnik, pusztán a részletek mások, *a komplexitás más*. A szabadságot a döntéseinknek az említett magja adja, így pedig mindegyik döntés egyformán szabad, pusztán a számítási kapacitás (ami szükséges az összes eshetőség átgondolásához) az, amely nagyban eltérő.

Akad egy kézenfekvő ellenérv a restriktivisták számára. Azt is mondhatják, hogy mindezek ellenére igenis érzünk különbséget a szabad és a nem szabad döntések között, hiszen előbbi esetben valamilyen jól érezhető tépelődés zajlik le bennünk. Így tesz különbséget a szabad és nem szabad döntésink között többek közt Kane is (Kane–Pereboom–Vargas 2007. 23–24). Minden olyan döntésünk szabad, amikor egynél több életképes, erős motivációnk van, ennek széthúzó erejét pedig jól érezzük saját magunkban. Kane szerint tehát egy ilyen „torn decision”, ahogy nevezi, jól érezteti, hogy mikor élünk át valóban aktuálisan szabad döntést, habár azt nem gondolja, hogy ez a megérzésünk tévedhetetlen volna. Ezek a széthúzó erejű döntések lehetnek súlyosak és súlytalanok is, azonban az említett belső tépelődés jó képet ad a szabadságukról.

Ám ez az elmélet valójában nem kevésbé érzékeny az imént felvázolt problémákra. Először is a súlyos és súlytalan felosztás a legtöbb szerzőnél általában arra utal, hogy morálisan mennyire nehéz egy döntés. Ezt az aspektust nem tartom fontosnak, egyrészt mert a moralitás nagyon ingoványos talajára visz, másrészt (és talán itt relevánsabban) mert a restriktivista szerzők is elismerik, hogy ilyen alapon nem lehet megkülönböztetni a szabad és nem szabad döntéseket. Tehát az egyetlen lehetséges különbségtétel abból ered, hogy mennyire vált ki belőlünk belső széthúzást egy döntés. Ez pedig egyaránt lehet morálisan súlyos és súlytalan. Azonban úgy tűnik, a vázolt „torn decision” probléma valójában egy újabb komplexitási kérdés. Azokat a döntéseket érezzük nehéznek (nem morális értelemben súlyosnak!), amikor több, mint egy életképes alternatíva közül kell választanunk. Minél hasonlóbbnak érezzük a lehetőségek vonzását, és minél nagyobb a személyes életünkben betöltött súlyuk és önértékelésünkben betöltött szerepük, annál nehezebb közülük választanunk. Ez okozza a jól ismert tépelődés-érzést. Ez a nehézség nem jár együtt morális súllyal. Pusztán annál nehezebb visszafejtenünk és átgondolnunk a saját vágyainkat és döntésünk következményét, minél közelebb van számunkra a két lehetőség a vonzóság szempontjából, és minél nagyobb azok személyes súlya. Ezért van az, hogy némely morálisan súlytalan döntés is lehet hosszú és nehéz önelemzési folyamat eredménye, ugyanakkor morálisan súlyos döntéseket néha nagyon gyorsan hozunk meg. Úgy tűnik tehát, hogy a döntések morális súlyosság szerinti felosztása eleve elhibázott koncepció volt, a széthúzó döntések fenomenológiája pedig ismét csak a komplexitásra és a személyes súlyra vezethető vissza.

A legtöbb restriktivista szerző azt gondolja, igenis vannak olyan nehéz döntések, melyek nem szabadok, és nincsen valós lehetőségünk megtudni, melyek ezek. Pusztán annyit állítanak (pl. Kane–Pereboom–Vargas 2007. 5–44), hogy gyakrabban szabadok a nehéz, karaktert formáló döntések, mint az egyszerűek. Ez azonban nem törvénytörő, és így semmit nem mozdít előre az introspekció-problémán. Vagyis belülről monitorozva nem tudhatjuk, melyik döntésünk szabad, és melyik nem, akkor sem, ha csak súlyos döntésekről van szó. Azaz szubjektíven bizonyos esetekben egészen biztosan tévesen ítélünk meg egy nehéz helyzetet szabadnak. A restriktivista elmélet keretei között egyszerűen nem tudhatjuk, mikor döntünk szabadon és mikor nem. Ez pedig visszavezet minket az érv fő felvetéséhez: mindez éppen azért van, mert belülről minden döntésünk *alapjaiban* egyformának tűnik. Mivel itt libertáriánus elméletekről van szó, ezért azt is mondhatjuk: mindegyik egyformán *szabadnak* tűnik. Ezek szerint tehát indirekt módon a restriktivista szerzők is elismerik ennek az intuíciónak a jogosságát. Mivel pedig belülről könnyen látható, hogy minden döntésünk rendelkezik a fentebb vázolt szabadsággal, úgy vélem, helyesebb arra az álláspontra helyezkednünk, hogy mindegyik egyformán szabad, pusztán a döntések komplexitásfoka más és más.

IV. A KOMPLEXITÁS ÉRV

A helyzet azonban egyre nehezebbé válik a restriktivista elméletek számára. Ebben a szakaszban amellet fogok érvelni, hogy amennyiben igazuk van abban, hogy néhány döntésünk nem szabad, abból az következik, hogy egyik sem az. Másképpen mondva, ha a restriktivista álláspontból kiderülne, hogy igaz, akkor jó okunk lenne feltételezni, hogy nincsen szabad akarat. Még másképpen megfogalmazva: azt állítani, hogy van olyan döntésünk, amely nem szabad, nem konzisztens azzal, hogy létezik szabad akarat.

Daniel Dennett híres példájában (Dennett 1984) úgy érvel, hogy számára nem nyitott lehetőség megkínozni valakit ezer dollárért. Ugyanabban az értelemben nem nyitott, mint egy determinisztikus világban az alternatív cselekedetek végrehajtása. Ez a példa nagyon hasonló a restriktivisták által felvázolt, direkt módon nem szabad döntések képéhez, amelyben már nincs lehetőségünk a másképpen cselekvésre, mert a jellemünk eldöntötte, mi fog történni (lásd többek közt van Inwagen 1989). Egészen pontosan a már kialakult jellemünk és személyiségünk kényszerít arra, hogy adott módon cselekedjünk. Ezek a pszichológiai törvények teljes szigorral kötnek, és nem bújhatunk ki alóluk. Ha valaki ismerné őket, akkor meg tudná jóslani, melyik lehetőséget fogjuk választani. Természetesen ez a restriktivista elméletek szempontjából önmagában nem problémás, hiszen a származtatott szabadság miatt valamilyen módon felelősek vagyunk az ilyen cselekvésekért is.

Térjünk azonban vissza a Dennett-példára. A már kialakult személyisége olyanná tette, hogy képtelen valakit megkínozni ezer dollárért. Vagyis ha magába néz, a mérleg nyelve egyértelműen afelé húz, hogy nem kínozza meg az illetőt. Vajon ez egyenlő-e azzal, hogy számára nem nyitott lehetőség a pénz elfogadása? Hogy nincsen hatalmában máshogy dönteni, mint ahogy végül dönteni fog? Ebben az alfejezetben nem fogok érvelni amellet, hogy számára nyitott lehetőség megkínozni valakit, hiszen ennek a döntésnek a fenomenológiáját korábban már jellemeztem – viszont amellet igen, hogy *ha* ebben igaza van, *akkor* egyáltalán nincsen szabad akarat.

Ha (3) igaz, és minden döntésünk egyformán szabad, akkor ezek között a döntések között csak a komplexitás foka okoz eltérést. Ebből fakad, hogy bizonyos döntések nehezebbek, bizonyosakat több idő meghozni, mint másokat. Ha az előéletünk vagy a személyiségünk akármilyen döntésben meghatározza, hogy mi lesz a kimenetel, az – a fentiek miatt – a szabad akaratra vonatkozóan végzetes következményekkel jár. Hiszen mivel minden döntés hasonló, ezért ha csak egy döntésünk teljesen kötött, akkor minden döntésünk esetében megjósolható, mit fogunk tenni. A korábban kifejtettek alapján ugyanis az látszik, hogy nagyon valószínű, hogy minden döntésünk magja egyforma. Mindegyik vagy egyformán szabad, vagy egyformán nem szabad. Ha vannak olyan döntések, melyek tökéletesen megjósolhatóak a motivációinkból, a kontextusból, előéletünkből, akkor valószínűleg minden döntésünk ugyanígy megjósolható – esetleg az erőfeszítés nagyobb, amivel ez megtehető.

Ráadásul ha magunkba nézünk egy döntés során, bizonyos idő után mindig lesz egy alternatíva, amit jobban preferálunk. Lehet, hogy erre két másodpercen belül jövünk rá, lehet, hogy két héten belül. Azonban ezek nem más típusú események, pusztán a komplexitásuk eltérő. Ha a két másodperces döntésnél egy idegtudós meg tudja jósolni, mit fogunk tenni (márpedig meg tudná, ha Dennettnek igaza van, és nem áll előtte nyitva más lehetőség), akkor *ekben* meg tudja jósolni a kéthetes döntésnél is. Természetesen a két hétig tartó döntést *a gyakorlatban* nehezebb lenne megjósolni, hasonlóan ahhoz, ahogy az időjárást is nehezebb megmondani két hétre előre, mint kisebb időtávra vonatkozóan.

Úgy látom, ha a korlátozó álláspontnak igaza van abban, hogy bizonyos egyszerű döntéseink nem szabadok, és nem áll módunkban máshogy cselekedni, akkor egyik döntésünk sem szabad. Érvemből természetesen az következik, hogy következetesen mindössze két szélsőséges álláspont képviselhető a szabad akarat vitában. Vagy minden döntésünk egyformán szabad, vagy mindegyik egyformán nem. Én fentebb úgy érveltem, hogy introspektív érvek miatt jóval valószínűbb, hogy mindegyik szabad. Azonban feltételezem, hogy amennyiben az érvem helyes, úgy felismerve érvem helyességét nemcsak a nem-korlátozó elméletek hívei fogadnák el, hogy van szabad akarat (tehát nem a másik szélsőség elfogadásának irányába, a szabad akarat teljes tagadása felé mozdulnának el),

hanem talán olyanok is inkább erre hajlanának, akik eddig azt állították, hogy pusztán némely döntésünk szabad.

Még egy megjegyzésem van Dennett példájával kapcsolatban. Érvelhetne úgy valaki, hogy nem feltétlenül következik a fentiekből, hogy egyik esetben sem vagyunk szabadok, van egy apró kivétel. Ha *pontosan* egyforma valószínűséggel akarnánk egyik, illetve a másik alternatívát, akkor nem lenne kiszámítható, melyiket fogjuk választani. Ez a gondolat azonban nagyon problémás. Ebben az esetben *pontosan* egyforma erővel kellene hogy húzzon minket a két oldal. Olyan módon, hogy sosem tudnánk választani közülük, végtelen idő alatt sem. Rendkívül implauzibilis azt gondolni, hogy a mérleg nyelve valaha is tökéletesen középen fog állni, és nekünk mint ágensnek csak ezekben az esetekben van lehetőségünk szabadon dönteni. Az ilyen esetek, ha vannak is, minden bizonnyal olyan ritkák, hogy talán életünkben eggyel sem találkozunk. De ha találkozunk is, sosem tudnánk meghozni a döntést, hiszen amennyiben képesek vagyunk meghozni, nyilvánvalóvá válik, hogy melyik oldalt preferáljuk, és onnantól kezdve megint csak a komplexitásban lehet eltérés. Fontos észrevenni: nem azt állítom, hogy bármelyik korlátozó libertáriánus elmélet (vagy bármely ismert filozófus) szerint csak a tökéletesen eldönthetetlen esetekben van szabad akarat, hanem hogy magából az elméletből ez *következik*. Hozzáteszem, ez a gondolat hasonló formában több filozófust is meggyőzött arról, hogy a restriktivista szerzőknek ezt kellene állítaniuk (Huoranszki 2011. 170). Ez lenne tehát a restriktivista számára az egyetlen kibúvó. Mégpedig azért, mert minél mélyebben elemezzük a motivációinkat, a kontextust, az okainkat, az előéletünket, annál inkább rájövünk, hogy az egyik alternatívát előnyben részesítjük. Ha pedig a szabad döntéseknek olyan metafizikai hátteret szánunk, ahol ezek mellett nem lehetünk szabadok, akkor úgy gondolom, nem lehetünk szabadok egyetlenegy döntésünkben sem.

V. MOTIVÁCIÓS PROBLÉMA

Ám tegyük fel egy pillanatra, hogy semmiben sincs igazam, egyik felvetésem vagy érvem sem meggyőző. Mi a restriktivizmus motivációja? Miért vonzó elfogadni helyes elméletnek? Azért, mert képes elszámolni azzal, hogy ha esetlegesen nem is vagyunk szabadok bizonyos döntésekben aktuálisan, akkor is származtatottan szabadok és morálisan felelősek vagyunk értük. Tehát ha kiderülne, hogy valójában az életünk 99%-ában gépiesen cselekszünk, a maradék 1% képes lenne megalapozni a szabadágunkat és a morális felelősségünket. *Jogosan* hibáztatnánk valakit a bűneiért és jogosan dicsérnénk meg valakit a jó teljesítményéért, hiszen *megérdemli*. A restriktivizmus szerint az a kevés szabad döntés is alkalmas arra, hogy megalapozza a személyiségünket és így a morális felelősségünket.

Ugyanakkor úgy vélem, hogy a korlátozó elméletek kihagynak valami nagyon fontosat, így bizonyos tekintetben alulmotiváltak. Tegyük fel, hogy a korlátozó elméletek igazak, és azt is, hogy a mainstream restriktivista elméleteknek megfelelően az életünk második felében csak kevés szabad döntésünk van. Sőt, a gondolatkísérlet kedvéért tegyük fel, hogy egyszer csak elfogynak a szabad döntéseink. Ha ilyen a világ, akkor egyfelől örülhetünk, hiszen annak ellenére, hogy már nincsenek aktuálisan szabad döntéseink, valamilyen értelemben szabadnak és morálisan felelősnek mondhatjuk magunkat. Hiszen a mostani személyiségünk korábbi, valódi szabad döntéseken alapul. Elég-e azonban ez a teljes boldogsághoz? Elég-e ez a lelki békénkhöz? Az érv kedvéért tegyük fel, hogy nemcsak igaz a restriktivizmus, de tudjuk is, hogy negyvenéves korunk fölött már nincsenek aktuálisan szabad döntéseink, ám ettől függetlenül származtatottan működik a morális felelősség, minden rendben van. Azazhogy valójában nincs. Mit segítene a tudat, hogy tudunk morális felelősséget tulajdonítani, amikor 49 évesen éjjel ülünk az ágy szélén, hogy szeretnénk valamit változtatni az életünkön? Tisztában vagyunk ugyanakkor vele, hogy nem vagyunk rá képesek, abban az értelemben, hogy nem áll előttünk nyitva a máshogy cselekvés lehetősége, nem rendelkezünk ilyen mértékű kontrollal. Innentől kezdve éppen ugyanannyira kötve vagyunk, mint amennyire a fizikai tárgyak egy determinisztikus világban. Vagy amennyire egy már elkészült film vége akkor, amikor a vetítés még csak a film felénél jár. Minden pontosan egyféleképpen fog történni és csak egyféleképpen történhet, a már kialakult személyiségünknek megfelelően – melynek döntő része olyan rég alakult ki, hogy már alig emlékszünk rá. Segítene az a tudat visszanyerni lelki békénket, hogy mindennek ellenére képesek vagyunk morális felelősséget tulajdonítani önmagunknak? Aligha.

A gondolatkísérlet természetesen sarkítás. Ám azt talán jól illusztrálja, hogy a libertáriánus elméletek mögött a morális felelősség tulajdonításán kívül meghúzódik egy másik jelentős motiváció. Nevezetesen az, hogy szabadnak érezhessük magunkat, hogy úgy érezhessük, kontrollal rendelkezünk az életünk fölött, annak bármelyik pillanatában, amikor lehetőségünk van döntést hozni. Tízévesen vagy nyolcvanévesen. Kicsi vagy súlyos döntéseink során. Mindig ugyanabban a mértékben. Lehet ez egy *ad hoc*, morális értékkel nem rendelkező döntés is, de azt szeretnénk érezni, hogy mi hoztuk meg. Azt gondolom, valójában ez a szabad akarat mellett érvelő elméletek fő motivációja. Ebben pedig a restriktív elméletek döntő többsége csúfos kudarcot vall. Igaz, a szabad akarat híveinek a morális felelősség tulajdonítása is fontos kérdés, de az, hogy olyan elméleti keretet kapjunk, amely szerint úgy és akkor tudjuk alakítani és irányítani az életünket, amikor és ahogyan csak szeretnénk, talán még ennél is fontosabb.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a cikkben röviden felvázoltam a libertáriánus szabadakarat-elméletek két főbb változatát, majd amellett érveltem, hogy a restriktív, vagyis korlátozó elméletekkel szemben számos ellenvetés hozható fel. Úgy látom, mindegyik restriktivista elméletet érint a fent vázolt öt ellenvetés közül legalább egy, de általánosságba véve mindegyik. Mivel a restriktív elméletekkel szemben fennállnak ezek a problémák, és mivel a nem-korlátozó elmélet felel meg legjobban a hétköznapi szabadakarat-tapasztalatnak, ezért az utóbbit érdemes elfogadnunk. Természetesen ez az álláspont sem mentes a nehézségektől. Mivel a nem restriktív elmélet szerint minden döntésünk egyformán szabad, ezért elég, ha egyről kiderül, hogy nem szabad, és a többi is lelepleződik. Ezért is fontos a kortárs analitikus filozófiának figyelnie a friss, szabad akarattal kapcsolatos idegtudományos kutatásokat, hiszen azok képesek megcáfolni, hogy rendelkezünk szabad akarral (Fischborn 2017). Addig is azonban a morális ítéleteink és a magunkról alkotott mentális képünk fenntartása miatt érdemes arra az álláspontra helyezkednünk, hogy minden döntésünk egyformán és múltjától függetlenül szabad.

IRODALOM

- Bernáth, László 2019. Why Libet-Style Experiments Cannot Refute All Forms of Libertarianism. In Bernard Feltz – Marcus Missal – Andrew Cameron Sims (szerk.) *Free Will, Causality, and Neuroscience*. Leiden, Brill. 97–119. https://doi.org/10.1163/9789004409965_007
- Bernáth, László 2021. Defending Libertarianism through Rethinking Responsibility for Consequences. *Philosophical Papers*. 50/1–2. 81–108. <https://doi.org/10.1080/05568641.2021.1901601>
- Dennett, Daniel C. 1984: I could not have done otherwise—so what? *The Journal of Philosophy*. 81/10. 553–565. <https://doi.org/10.5840/jphil1984811022>
- Ekstrom, Laura Waddel 2000. *Free Will: A Philosophical Study*. Boulder, Col, Westview.
- Fischborn, Marcelo 2017. Neuroscience and the possibility of locally determined choices: Reply to Adina Roskies and Eddy Nahmias. *Philosophical Psychology*. 30/1–2. 198–201. <https://doi.org/10.1080/09515089.2016.1266319>
- Huoranszki, Ferenc 2011. *Freedom of the Will: A Conditional Analysis*. New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203836934>
- Kane, Robert 1999. Responsibility, Luck, and Chance: Reflections on Free Will and Indeterminism. *Journal of Philosophy*. 96/5. 217–240. <https://doi.org/10.5840/jphil199996537>
- Kane, Robert 2007. Libertarianism. In John Martin Fischer – Robert Kane – Derk Pereboom – Manuel Vargas (szerk.) *Four views on free will*. Oxford, Blackwell. 5–43.
- van Inwagen, Peter 1989. When is the will free? *Philosophical Perspectives*. 3. 399–422. <https://doi.org/10.2307/2214275>
- Vargas, Manuel 2005. The Trouble with Tracing. *Midwest Studies in Philosophy*. 29/1. 269–291. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.2005.00117.x>